

מדינת ישראל
משרד החינוך
מינהל חברה ונוער

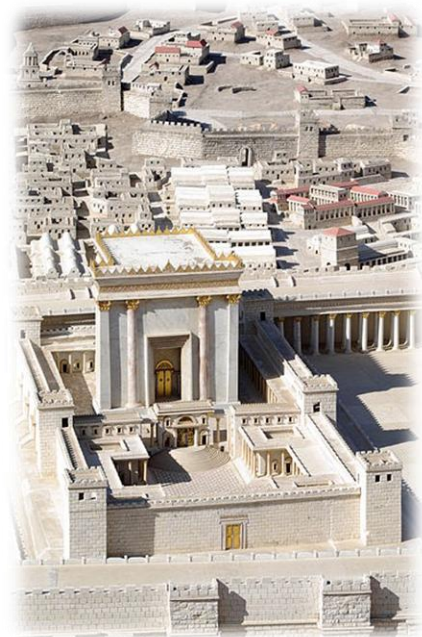
אגף של"ח וידיעת הארץ

ירושלים בתפארתה – מפעלי הבנייה של הורדוס בירושלים

עמק צורים, חומות הר הבית, הכותל, מגדל דוד

"מי שלא ראה בניין הורדוס לא ראה בניין נאה מימיו"

(בבא בתרא ד ע"א)

שחזור בית המקדש ההרודיאני על-פי פרופ' מיכאל אבי יונה, עמק צורים, צילום רונית בין מתוך: ויקיפדיה

מאת: **שלומי יעקב**

עיבוד ועריכה: **רונית בין**

עריכה לשונית: **אפרת חבה**

תשע"ז, 2017

רחוב הנביאים 30, בניין ארלדן ירושלים, 91911, טל': 02-5603190/1, פקס': 02-5602054
אגף של"ח וידיעה"א – inbalba@education.gov

קובץ זה מכיל קישורים גם לאתרים חיצוניים לאתרי משרד החינוך.
תוכן אתרים אלו, לרבות הפרסומות שבו, הוא באחריות בעלי האתרים ואינו באחריות משרד החינוך.

פנימי, לא להפצה

ירושלים בתפארתה – מפעלי הבנייה של הורדוס בירושלים

עמק צורים, חומות הר הבית, הכותל, מגדל דוד

”מי שלא ראה בניין הורדוס לא ראה בניין נאה מימיו”

(בבא בתרא ד ע”א)

שליטים שונים ששלטו בארץ ישראל בכלל ובירושלים בפרט לאורך ההיסטוריה – החל משלמה המלך ועד ימינו אנו – שאפו להטביע את חותמם האישי והתרבותי בנופה הפיזי והאנושי. נראה כי הבולט מכולם היה **הורדוס**, השליט השנוי במחלוקת. מפעלי הבנייה המפוארים של הורדוס עיטרו אזורים רבים בארץ ישראל ואף מחוצה לה. במיוחד טרח הורדוס לפאר את ירושלים, ובפרט את בית המקדש, כפי שהעיד עליו ההיסטוריון **יוסף בן מתתיהו**: ”סבור היה שמפעל זה שלו יהיה מהולל מכל מה שעשה והוא יהיה לו זיכרון עולם” (קדמוניות היהודים, טו).

אחד מתיאורי הפאר של בית המקדש מובא **בתלמוד הבבלי, במסכת סוכה נא ע”ב**:

מי שלא ראה ירושלים בתפארתה לא ראה כרך נחמד מעולם. מי שלא ראה בית המקדש בבניינו לא ראה בניין מפואר מעולם, מאי היא? אמר אביי ואיתימא [ואם תרצה אמור] רב חסדא: זה בניין הורדוס. במאי בניה? [במה בנהו?] אמר רבה: באבני שישא ומרמרא. איכא דאמרי: באבני שישא כוחלא ומרמרא. אפיק שפה ועייל שפה, כי היכי דלקבל סידא. סבר למשעיין בדהבא [חשב לצפותם בזהב], אמרו ליה [לו] רבנן: שבקיה, [עזוב אותה] דהכי שפיר טפי [שכך יפה יותר], דמיתחזי כאדותא דימא [שנראים כגלי הים].

מסלול הסיור חושף בפנינו טפח ממפעלי הבנייה של הורדוס בעיר העתיקה ובסביבותיה. נתחיל בתצפית מראש עמק צורים ונתרשם ממפעל הבנייה האדיר של הורדוס בהר הבית ובסביבתו, נבקר בגן

הורדוס, מתוך: ויקיפדיה

הארכאולוגי שלמרגלות החומות הדרומית והמערבית של הר הבית במרכז דוידסון, נמשיך אל הכותל המערבי ונסיים במוזאון לתולדות ירושלים **במגדל דוד** הסמוך **לשער יפו**, שבו שרידי מגדלים מפוארים – חלק מהארמון המערבי שבנה הורדוס.

הורדוס (4-74 לפנה"ס) מלך על יהודה משנת 37 לפנה"ס ועד מותו. הוא ייסד שושלת הנושאת את שמו. הורדוס מלך מטעם השלטון הרומאי ובחסותם. הוא היה מלך עריץ, גדול בנאי הארץ, ועם זאת שנוי במחלוקת הן בשל מוצאו האדומי הן בשל היותו ממונה מטעם הרומאים ולא מטעם היהודים שבארץ. אכזריותו הרבה, אפילו כלפי משפחתו הקרובה

ביותר – שהוצאה להורג, נודעה למרחוק. כך, למשל, אמר עליו [הקיסר אוגוסטוס](#): "עדיף להיות חזירו של הורדוס מאשר בנו". (בתוך: [דוד המלך](#), ויקיפדיה) נדמה, אפוא, שדמותו של הורדוס רבת פנים וסתירות. מצד אחד, בנייתו משקפת רצון לרצות את העם, מצד אחר, בנייה זו הטילה עול כבד על האוכלוסייה. חוקרים העריכו כי מפעלי הבנייה של הורדוס בירושלים הביאו לשינויים עצומים בנוף העיר ובבניינה, אם כי הוא הקפיד לשלב את בנייתו במתאר הכללי הקיים של העיר ולא לעצב אותו מחדש.

פרטי המסלול

משך זמן הסיור: 5-6 שעות (ללא נסיעה).

אורך המסלול: 4 ק"מ.

נקודת התחלה: מסלול בעמק צורים, בשבילים המסומנים בכחול, מרחוב הדסה למפל.

נקודת סיום: מוזאון "מגדל דוד", סמוך לשער יפו.

מגבלות: יש לוודא זמני פעילות בגן הארכאולוגי ובמגדל דוד.

דגשי בטיחות:

- יש לוודא מצב ביטחוני, עם המשטרה, לפני הליכה בקטע המסלול שמעמק צורים לגן הארכאולוגי.
- יש לנקוט משנה זהירות בחציית כבישים.

דרגת קושי: קל, אינו בר-נגישות .

ציוד מיוחד: לבוש צנוע ברחבת הכותל.

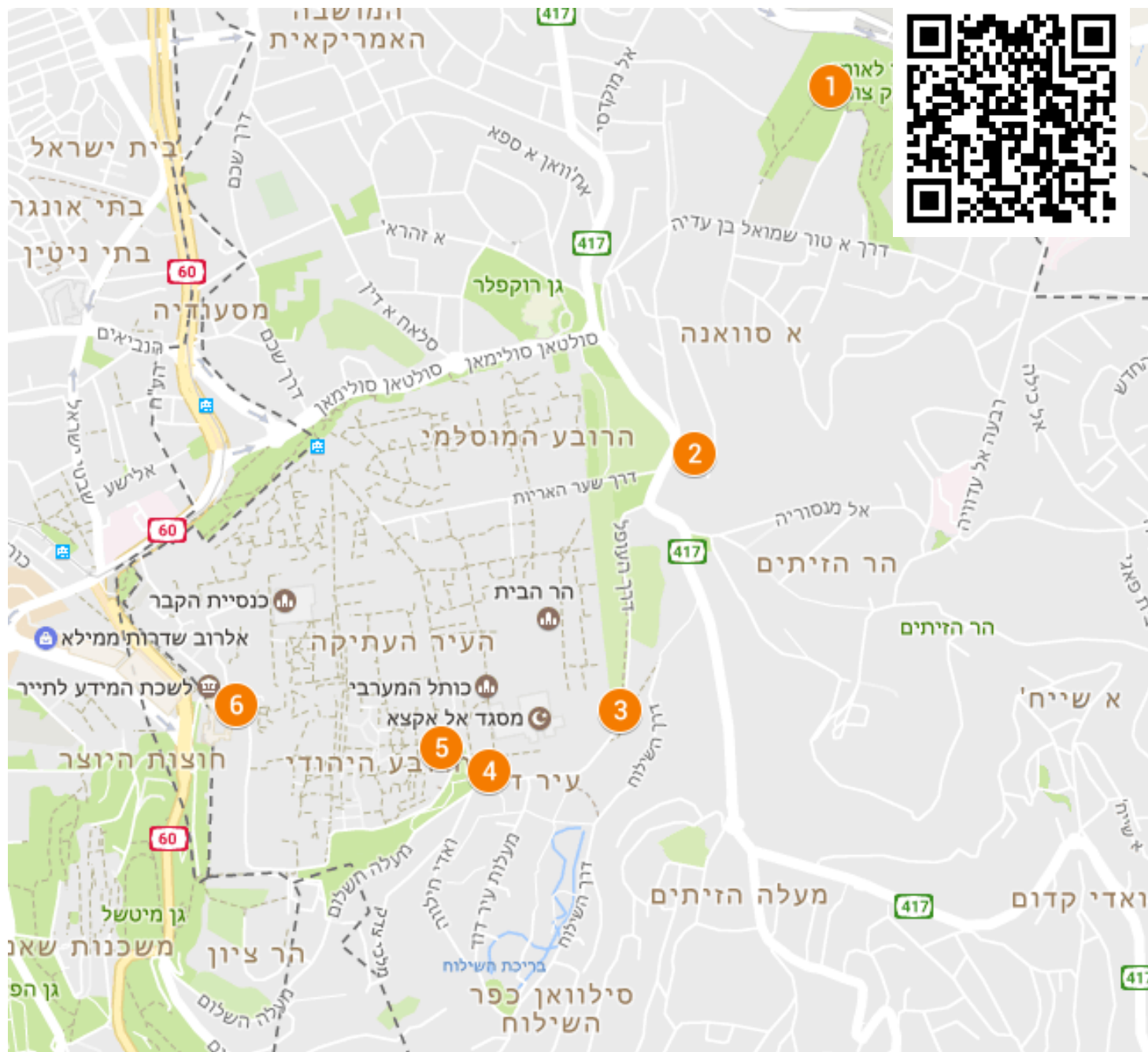
אתרים בתשלום: [מרכז דוידסון](#), [מוזאון "מגדל דוד"](#).

תיאור ההליכה במסלול

מסלול הסיור מתחיל **בראש עמק צורים (1)**, ברחוב הדסה. נלך בשבילים המסומנים בכחול עד למפל, משם נרד לפי הסימון הכחול, המלווה בשילוט של [שביל ירושלים](#), דרך עמק צורים ודרך אפיק נחל קידרון (2) ונעלה בדרך העופל למרגלות הר הבית, אל **הפינה הדרומית-מזרחית של החומה (3)**. מכאן נמשיך מערבה, ניכנס לעיר העתיקה בשער האשפות ומיד נפנה שמאלה לכניסה **לגן הארכאולוגי שבמרכז דוידסון (4)**. לאחר הביקור בגן, נעלה במדרגות המובילות אל הרובע היהודי אל הרחבה שבה נמצא דגם המנורה. משם אפשר לצפות אל רחבת **הכותל (5)** ואל מתחם הר הבית. נלך בסמטות הרובע היהודי, נחצה את מרכז הרובע לכיוון מערב ונלך עד רחוב היהודים. נחצה את הקרדו ונגיע אל רחוב חב"ד. נלך בו צפונה (ימינה) לרחוב אור החיים ובו נלך מערבה(שמאלה) נפנה דרומה ברחוב אררט ומיד מערבה (ימינה) לרחוב סנט ג'יימס. נלך בו עד רחוב הפטריארכיה הארמנית, ובו נלך צפונה (ימינה) עד לכניסה **למוזאון מגדל דוד (6)**, ליד שער יפו. כאן מסתיים המסלול.

מפת המסלול

מתוך: גוגל המפות שלי

תיאור האתרים שבמסלול

נקודת תצפית מעמק צורים (1)

צילום: רונית בין

מהמדרגות המובילות אל עמק צורים, אפשר להשקיף לכיוון מערב. נמקד את המבט בחומות העיר העתיקה, בכתלים המזרחי והצפוני, ברחבת הר הבית שעל הר המוריה ובכיפת הסלע המוזהבת שבמרכזה (מנקודה זו, נראים רק הצדדים הצפוניים והמזרחיים שלה).

מפעלי הבנייה של הורדוס בירושלים היו לשם דבר. שיא בנייתו היה במתחם הר הבית בכלל ובבית המקדש שבמרכזו בפרט. עליו נכתב בתלמוד: "מי שלא ראה בניין הורדוס לא ראה בניין יפה מימיו" (בבא בתרא ד ע"א).

[הר הבית שבנה הורדוס](#) – יוטיוב

התצפית מנקודה זו מציגה לעינינו את הטופוגרפיה של אזור הר הבית, שעמה הורדוס היה צריך להתמודד. עמקי הנחלים הסובבים את ההר, כמו נחל קדרון שלמרגלותיו ממזרח, אילצו את הורדוס ואת מהנדסיו למצוא פתרונות יצירתיים. הורדוס החל במבצע אדיר להגדלת שטח הר הבית. לשם כך, עשה שימוש בטרסות תומכות, שבהן מילא עפר בכמויות עצומות. כך הגדיל והאריך את שטח הר הבית. הוא חצב בהר הצפוני להר הבית שהיה גבוה ממנו ואת העמק הקטן שהבדיל ביניהם מילא עפר. בכך אפשר בניית רחבה שטוחה לכיוון צפון. הכתלים של הר הבית שמשו למעשה

קירות תמך אדירים לרחבת בית המקדש ההרודיאני. מנקודת תצפית זו, אפשר לראות היטב את הכותל המערבי, שהוא למעשה חלק מהחומה החיצונית של הר הבית.

עמק צורים הוכרז כגן לאומי בשנת 2000 במטרה ליצור רצועת גנים שתחבוק את חומות ירושלים ובמטרה לשמר את מרקמו ההיסטורי של הר הזיתים ולמנוע בנייה במקום. העמק קרוי על שם [אבני הצור](#) הרבות שבמקום.

בפארק מופעל פרויקט [לסינון עפר הר הבית](#), בניהולם של ד"ר גבי ברקאי וצחי צוייג מאוניברסיטת "בר-אילן". מטרת הפרויקט היא למצוא ממצאים שהוואקף המוסלמי הוציא מהר הבית בשנת 1999, בחפירות שביצע ללא פיקוח ארכאולוגי ובניגוד לחוק. במפעל הסינון נתגלו אלפי פריטים מתקופות שונות.

נחל קדרון (2)

אפיק נחל קדרון יוצא מאזור העיר העתיקה בירושלים ונשפך לים המלח סמוך ליישוב אבנת, מדרום לנחל קומראן ומצפון לנחל דרגה. יש כמה השערות בנוגע למקור שמו של הנחל: ההשערה הראשונה מפרשת את השם קדרון מלשון קדרות, חושך. חלק מערוץ הנחל מוקף הרים גבוהים המאפילים עליו.

השערה אחרת מפרשת אף היא את המילה קדרון מלשון קדרות, אך היא מתייחסת לנחל כאל מקום של קבורה ושל טומאה, שכן נקברו בו אישים חשובים **בתקופת בית שני**. לפי השערה נוספת, השם קדרון נבע מצורת הקדרה שיוצר הנחל במפגשו עם **גיא בן הינום**. השערה אחרת מייחסת את שם הנחל לבתי המלאכה של הקדרים שהיו בו.

בתחום הגן הלאומי עמק צורים, משמרים דוגמות לחקלאות הררית – המאופיינת בכרם **זיתים** גדול, **בטרסות ובחורש ים-תיכוני**.

הקרקע החקלאית – אשר בתחילת דרכה של עיר דוד, היא ירושלים, הייתה עיקר הפוטנציאל הכלכלי שלה – מוגבלת בשטחה. הטרסות, האופייניות לאזור ההר בארץ ישראל, הוקמו לצורך חקלאות במדרגות. רובה של החקלאות בהר היא חקלאות בעל, המתבססת על מי גשמים. על-פי רוב, בחקלאות זו מגדלים כרמי ענבים, מטעי זיתים, עצי פרי שונים, מיני דגן וגידולי חורף הנסמכים על הגשם.

הפינה הדרומית-מזרחית של הר הבית (3)

הורדוס הרחיב את רחבת הר הבית בעיקר לצפון ולדרום ומעט לכיוון מערב. הורדוס שינה לחלוטין את

הפינה הדרומית-מזרחית של החומה,
צילום: דרור אבי, מתוך: **ויקיפדיה**

הטופוגרפיה של אזור הר הבית לצורך הרחבת המתחם. בנקודה זו, 32 מטרים צפונית לקצה הדרומי-מזרחי של חומת הר הבית, אפשר לראות מקרוב את עמודי התמך האדירים שהקים הורדוס לרחבת הר הבית שמעלינו וכן את התפר שבין הבנייה החשמונאית לבין הבנייה ההרודיאנית. יוסף בן מתתיהו, בחיבורו "קדמוניות היהודים", תיאר את מחשבתו של הורדוס בגשתו לבנות את בית המקדש: "ומכיוון שאני

מולך היום ברצון אלוהים ושלוש רב לנו ואוצרות כסף והכנסות גדולות, והדבר החשוב ביותר, כיוון שהרומאים

השולטים בכל, אם ייתכן לומר כך, הם יידי ורוחשים לי חיבה, אנסה לתקן את מה שנפגם מאונס ומשעבוד בזמן הקודם ולשלם לאלוהים ביראה שלמה על כל מה שזכיתי בו בימי מלכותי זו" (מתוך: ערך "**בית המקדש**" בוויקיפדיה). היהודים חששו שהורדוס יחלל את המקדש או אף יהרסו, אך הם התרצו למשמע הבטחתו של הורדוס שקודם יבנה את בית המקדש החדש ורק אחר כך יהרוס את הישן. הורדוס היה מודע לרגישות הדתית ומשום כך כ-1,000 פועלי בנייה, מתוך 10,000 שבהם נעזר, היו כוהנים שהוכשרו להיות בנאים כדי שלא ייכנס אל המתחם המקודש מי שאינו כהן.

גן ארכאולוגי – מרכז דוידסון (4)

חפירות ארכאולוגיות מוקדמות בגן הארכאולוגי לימדו כי השטח הסמוך למפגש הכותל הדרומי עם הכותל המערבי עשיר בממצאים מימי בית שני. ממצאי החפירות הוכיחו כי בתקופת בית המקדש השני בתי המגורים בירושלים היו מרוחקים מטרים בודדים מחומות הר הבית. במדרונות הגבעה המערבית

של העיר ובצפון עיר דוד נתגלו שרידי שכונות מגורים, שבתיהן היו בנויים בצפיפות רבה. ירושלים בתקופת בית שני הייתה עיר רבת אוכלוסין שנהנתה משפע כלכלי בזכות תנועת עולי הרגל ובזכות קשרי המסחר הענפים שנרקמו בה. האזור הקרוב להר הבית יועד לצורכי ציבור וכלל רחובות וכיכרות, מבני ציבור ומבני עסקים.

[הגן הארכאולוגי](#), צילום: אורן רוזן, מתוך: ויקיפדיה

הממצא הבולט ביותר מימי בית שני במתחם הוא רחוב מרוצף,

הצמוד לכותל המערבי והנקרא הרחוב ההרודיאני. רחוב זה מאפשר לחוש את פעימת חיי היומיום בתקופה זו. רחוב אופייני זה שקק חיים ביתר שאת בשלושת הרגלים, כאשר רבבות עולי רגל עשו בו דרכם למתחם בית המקדש דרך הפתחים המערביים של הר הבית. לאורך הרחוב, בצמוד לכותל, נחשפה שורת חנויות. חנויות אלו היו כנראה חלק משוק לממכר מנחות, קרבנות ופריטי פולחן אחרים הקשורים לעבודה במקדש. כך תיאר פילון האלכסנדרוני, הסטוריון בן התקופה: "אלפי אנשים מאלפי ערים, אלה דרך היבשה ואלה דרך הים, ממזרח וממערב, מצפון ומדרום, מגיעים בכל חג אל בית המקדש כאל מקלט משותף, אל נמל מוגן מפני סערות החיים." העלייה לרגל הייתה גם פסק זמן מחיי היומיום על מצוקותיהם: "בלב מלא תקוות טובות הם עושים את החופשה החיונית הזאת בקדושה ובמתן כבוד לאל". וכן הזדמנות למפגשים חברתיים: "הם גם קושרים קשרי ידידות עם אנשים שלא הכירו עד כה, ובמיזוג הלבבות על זבח ונסך הם מוצאים את ההוכחה הניצחת לאחדות הדעות" (מתיה קס, [עלייה לרגל ביהדות](#), מתוך: מטח – הספרייה הווירטואלית).

[עולי רגל לירושלים](#), המחזה, יוטיוב

המשכו הדרומי של הרחוב המרוצף התגלה ב-2007 במורדות עיר דוד, סמוך לברכת השילוח מימי בית שני. גילוי זה לימד שהרחוב היה ציר רצוף שחיבר בין הר הבית לדרום העיר ושאפשר למבקרים ולעולי רגל מעבר נוח ומהיר לאתרים שונים בעיר. מרגש לראות את סימני החורבן הרומי בצורת אבני מפולת: הלגיון הרומי קעקע חלקים מאבני הכותל, והם נפלו אל הרחוב שמתחת הכותל ויצרו בו מכתשים ניכרים לעין. גם לאחר שחרב הבית ושפסקה עבודת הקודש בבית המקדש, נמשך מנהג העלייה לרגל. אולם, השמחה הגדולה שאפיינה את שלושה הרגלים התחלפה במנהגי אבלות על חורבן הבית. שרידי בית המקדש סימלו קדושה וערגה לימי הזוהר של הר הבית ושל עם ישראל.

[הכותל המערבי \(3\)](#)

הורדוס הרחיב והגדיל את מתחם הר הבית. מתקופת שיבת ציון ועד ימיו

[נדבך המע הירד](#)

של הורדוס, היה הר הבית קטן למדי והשתרע רק על שטחו הטבעי של הר המוריה. כדי לתמוך בהרחבה הגדולה שביצע, וששוליה תוכננו להיות מעל פני הקרקע, הקים הורדוס ארבעה קירות תמוך עצומים לתמוך ברחבת הר הבית. הקירות הגיעו לאורך של מאות מטרים ויצרו יחד מבנה בצורת טרפז. בחלל שבין הקירות להר, בנה הורדוס קשתות וקמרונות. הכותל הוא אחד מארבעת קירות התמוך המקיפים את הר הבית זה כאלפיים שנה, ובמסורת היהודית מיוחסת לו קדושה יתרה בשל היותו סמוך לדביר – לקודש הקודשים של בית המקדש שאליו נכנס רק הכוהן הגדול ורק פעם בשנה, ביום כיפור. הכותל המערבי הוא הארוך ביותר בין ארבעת הכתלים, ואורכו מגיע ל-488 מטרים, אולם החלק הגלוי לעין נמתח לאורך של כ-140 מטרים בלבד. את החלק הסמוי מן העין אפשר לראות בהליכה במנהרות הכותל – שחלקן מתחת למפלס הבתים של הרובע המוסלמי. כמו כן, אפשר לראות את הנדבכים התחתונים של הכותל, שגובהו הגיע לכ-30 מטרים. אורך האבן הגדולה ביותר ששימשה לבניית הכותל הוא 14 מטרים, ומשקלה מוערך ב-400 טון. אבן זו נמצאת אף היא במנהרת הכותל והיא ממחישה את מפעל הבנייה האדיר של הורדוס.

[מנהרות הכותל](#), יוטיוב

[מגדל דוד \(6\)](#), כניסה מערבית ברחוב עומאר אל חטאב, כניסה מזרחית ברחוב הפטריארכיה הארמנית

מגדל דוד נושא את שמו של דוד המלך על-אף שלא היה לו כל קשר למבנה זה, שבנה המלך הורדוס, ייתכן שעל שרידי ארמונות החשמונאים. הורדוס בנה במקום שלושה מגדלים: מגדל היפיקוס, מגדל מרים ומגדל פצאל, היחיד שנתר. שלושתם נקראו על שם קרובי משפחתו.

[מצודת דוד](#), צילום: אורי, מתוך: [ויקפדיה](#)

חפירות ארכאולוגיות בחפיר המצודה, באזור מבנה הקישלה הסמוך למגדל דוד, חשפו שרידי עבר מרשימים. בהם גרם מדרגות החצוב כולו בסלע ושרידי ברכות מים. גרם המדרגות מוביל לברכה מרוצפת מלכותית, שהייתה חלק מארמונו של

הורדוס. עם ניקוי החפיר, נתגלו גם כמה בסיסי עמודים של הארמון ההרודיאני, המעידים על פאר המבנה. יוסף בן מתתיהו תיאר את אחד מארמונותיו של הורדוס כמבנה גדול ממדים המקושט ברוב פאר שבו אולמות משתה, חדרי שינה, גינות ומזרקות מים.

ביבליוגרפיה מומלצת

- בן מתתיהו, יוסף (1968), **תולדות מלחמת היהודים עם הרומאים**, תל-אביב: מסדה.
- כשר, אריה וויצטום, אליעזר (2007), **הורדוס: מלך רודף ורודף**, חיפה: כתר ואוניברסיטת חיפה.

- מולר, טום (2008), "הורדוס, מפעלי הבנייה המפוארים של מלך שנוי במחלוקת", **נשיונל ג'יאוגרפיק**, 127.
- מרדכי, נאור (עורך) (1987), **המלך הורדוס ותקופתו: מקורות, סיכומים, פרשיות נבחרות וחומר עזר**, ירושלים: יד יצחק בן-צבי.
- שטרן, מנחם (1992), **מלכותו של הורדוס**, סדרת אוניברסיטה משודרת, תל-אביב: משרד הביטחון.
- שליט, אברהם (1960), **הורדוס המלך – האיש ופועלו**, ירושלים: מוסד ביאליק.

קישורים אינטרנטיים נוספים

- [בית המקדש של הורדוס](#), סרט הדמיה, כ-6 דקות, **יויטוב**.
- [גלגל ההיסטוריה – הורדוס](#), מט"ח.
- [האמת על ארמונו של הורדוס במצודת דוד](#), מאת: אילן שחורי.
- [סיור וירטואלי במוזאון מגדל דוד](#).